

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.132.6

О. В. Буц

аспірант
Класичний приватний університет

ПОНЯТТЯ ТА ОСНОВНІ ОЗНАКИ ПРАВОЗАСТОСОВНИХ АКТІВ

Статтю присвячено дослідженню поняття та основних ознак правозастосовних актів. Визначено, що правозастосовний акт є особливим різновидом індивідуальних правових актів. Проаналізовано загальні ознаки індивідуальних правових актів, запропоновано авторське визначення цього явища. Досліджено специфічні ознаки правозастосовних актів, що визначають їх місце в системі індивідуальних правових актів. Синтезовано авторське визначення правозастосовного акту.

Ключові слова: правозастосовний акт, індивідуальний правовий акт, застосування права, механізм правового регулювання, державно-владний характер.

I. Вступ

Актуальність, теоретична та практична значущість дослідження правозастосовних актів зумовлена необхідністю підвищення якості та ефективності правозастосовної діяльності, удосконалення механізму детермінації правозастосовних актів, забезпечення з їх допомогою надійного захисту прав і свобод людей та соціальних груп.

До найважливіших юридичних гарантій забезпечення прав людини та громадянина належать якісні й ефективні правозастосовні акти, що викликають виникнення, зміну або припинення правовідносин, їх індивідуально-визначені юридичні наслідки, пов'язані з реальним перетворенням тих чи інших сфер суспільного життя, задоволенням особистих, суспільних і державних потреб та інтересів.

Безумовно, проблемам правозастосовних актів у різних сферах суспільних відносин приділено багато уваги в юридичній науці. Так, окремі питання сутності правозастосовних актів досліджували С. С. Алексєєв, К. І. Бриль, М. Д. Гнатюк, Ф. А. Григор'єв, В. В. Лазарєв, П. О. Недбайло, Л. І. Пригара, О. О. Тенетко та ін. Крім того, проблема правозастосовних актів є центральною для теоретичного правознавства. Разом з тим, до сьогодні не існує єдиного наукового підходу щодо місця правозастосовних актів у системі українського права. Відсутнє чітке уявлення про співвідношення понять "правозастосовний акт", "правовий акт", "індивідуальний правовий акт" тощо.

II. Постановка завдання

Метою статті є визначення поняття "правозастосовний акт" та його основних ознак. Поставлену мету конкретизовано в таких завданнях: встановити співвідношення понять "правозастосовний акт" та "індивідуальний правовий акт"; проаналізувати найзагальніші ознаки індивідуальних правових актів; запропонувати авторське визначення понять "правозастосовний акт" та "індивідуальний правовий акт"; дослідити специфічні ознаки правозастосовного акту, що визначають його місце в системі індивідуальних правових актів.

III. Результати

У юридичній літературі використовуються різноманітні терміни: "акт застосування норми права" [18, с. 252], "правозастосовний акт" [2] (іноді використовують поняття "правозастосовчий акт" [8], проте, на нашу думку, термін "правозастосовний акт" є більш вдалим), "акт правозастосування" [13], "акт юридичної діяльності із застосування правових норм" [11, с. 476] та ін. Однак різниці в розумінні зазначених термінів майже не існує, у більшості випадків їх вживають як тотожні, взаємозамінні.

У вітчизняній теорії права правозастосовний акт розглянуто в декількох аспектах: як юридичний спосіб (засіб) державного регулювання суспільних відносин; як одну з правових форм здійснення функцій держави; як найважливіший засіб реалізації правових норм; як рішення конкретної індивідуальної справи [5, с. 42]. Так, О. Ф. Скакун визначає правозастосовний акт як "індивідуальний

правовий акт, що є результатом волевиявлення (рішення) уповноваженого суб'єкта права (компетентного державного органу або посадової особи), який встановлює (змінює, припиняє) на основі юридичних норм права і обов'язки учасників конкретних правовідносин або міру відповідальності конкретних осіб за скоєне ними правопорушення" [16, с. 430].

Таким чином, більшість дослідників визнають, що правозастосовний акт – це, насамперед, "особливий вид індивідуально-правових актів" [2]. Тому вважаємо необхідним у межах нашого дослідження визначити поняття та ознаки індивідуальних правових актів.

Проблемі індивідуальних правових актів присвячено багато наукових досліджень. Проте слід визнати, що всі дослідники цього явища стикалися з низкою проблем, з яких можна виокремити дві найзначущі.

По-перше, це множинність індивідуальних правових актів. Дійсно, наскільки різноманітні суспільні відносини, врегульовані правом, настільки різноманітні індивідуальні правові акти. Це можуть бути договори, акти юрисдикційних та інших правозастосовних органів, акти документів, що закріплюють волевиявлення громадян і мають значення юридичного факту (розписки, заяви, заповіти тощо) та ін. На відміну від нормативно-правових актів вони набагато менш систематизовані. Крім того, не всі індивідуальні акти підлягають обов'язковому опублікуванню. Тому висновки зазвичай робляться на підставі лише того емпіричного матеріалу, який має конкретний дослідник.

По-друге, як наголошувалося, індивідуальні правові акти спрямовані на регулювання різноманітних суспільних відносин. Отже, не враховувати специфіку цих відносин не можна. У зв'язку з цим важко розробити "загальний алгоритм" для всіх видів індивідуальних правових актів.

Проте ці акти мають низку загальних ознак, що дають змогу встановити їх особливості й відмежувати від нормативно-правових актів. До таких ознак індивідуальних правових актів, на нашу думку, можна віднести такі:

1. *Вони мають ненормативний характер.* Тобто, на відміну від нормативно-правових актів, індивідуальні правові акти не містять "загальних правил поведінки (норм)". Цю ознаку можна вважати найважливішою, адже часто поняття "індивідуальний акт" та "акт ненормативного характеру" ототожнюються [14].

2. *Вони спрямовані на врегулювання конкретних ситуацій, що потребують юридичного вирішення, й адресовані персонально визначеним суб'єктам.* Якщо приписи, що містяться в нормативно-правових актах, мають на меті досягнення загального

правового ефекту у вигляді встановлення, зміни або припинення юридичної регламентації того чи іншого виду суспільних відносин, то індивідуальні правові акти спрямовані на досягнення конкретного правового результату, під яким розуміється виникнення, зміна або припинення правових відносин [7, с. 27]. Отже, індивідуальні правові акти є основним засобом "перенесення" вимог нормативних приписів на суспільні відносини з метою їх упорядкування. По-перше, вони є особливим різновидом юридичних фактів, тобто необхідним елементом механізму правового регулювання. По-друге, за їх допомогою здійснюється додаткова індивідуальна регламентація суспільних відносин, "запускається" державно-правова сила, що потенційно міститься в нормах права.

3. *Вони мають вольовий характер.* Як відомо, воля передбачає наявність певного інтелектуального моменту. Тобто у свідомості суб'єкта, який здійснює індивідуальний правовий акт, відображається той ідеальний кінцевий результат, якого він бажав досягнути. Безпосередній вольовий зміст дій суб'єкта відображається в намаганні досягнути бажаного результату. Крім того, на результат оформлення волі суб'єкта суттєво впливає воля держави, що міститься у нормах права. Отже, можна стверджувати, що відповідність волі особи державній волі означає правомірність індивідуальних правових актів. Саме цей критерій дає змогу розмежувати останні від правопорушень, здійснення яких також має конкретний юридичний результат [17, с. 20].

4. *Вони органічно доповнюють нормативно-правові акти.* У зв'язку з тим, що індивідуальні правові акти спрямовані на реалізацію вимог правових норм, вони мають "вторинне" значення. Тобто безумовним правовим підґрунтям їх здійснення можуть бути лише нормативні приписи. В цій ознаці проявляється ієрархічність побудови системи правових актів загалом – обов'язкова відповідність і підпорядкування актів "нижчого" рівня, якими є індивідуальні правові акти, актам "вищого" рівня, якими є нормативно-правові акти [17, с. 22]. Необхідно наголосити, що індивідуальні правові акти не створюють нових норм права, йдеться саме про доповнення, яке здійснюється у двох формах: а) додатково до нормативно-правового акту та на його підставі приймається індивідуальний правовий акт; б) доповнення шляхом правозастосовної конкретизації.

5. *У них отримують об'єктивоване вираження правові приписи.* Індивідуальні правові акти здійснюються та закріплюються в певній формі. Якщо здійснення акту – це безпосереднє волевиявлення суб'єкта, то закріплення – це фіксація волі суб'єкта в документальній формі.

Зазначені ознаки властиві всім індивідуальним правовим актам, окремі їх різновиди можуть мати додаткові ознаки. Таким чином, *індивідуальний правовий акт – це ненормативний акт, що має вольовий характер і містить індивідуальні правові приписи, спрямований на врегулювання конкретних ситуацій та адресований персонально визначеним суб'єктам*.

Разом із загальними ознаками індивідуальних правових актів, правозастосовний акт як їх різновид має низку специфічних, особливих ознак:

1. *Є результатом застосування права*. Видання правозастосовного акту, як справедливо стверджує Р. Р. Палеха, є завершальним етапом всієї правозастосовної діяльності [12, с. 114]. Як зазначає М. Д. Гнатюк, правозастосування поряд з такими формами реалізації права, як дотримання, виконання і використання правових норм, пов'язане з реалізацією права і являє собою її специфічний вид. Тобто правозастосування комплексно поєднує в собі інші форми правореалізації, що свідчить про його ключове положення в загальному механізмі правореалізації та його державно-владний характер, можливість використання системи засобів і способів з метою забезпечення правомірної поведінки [3, с. 14].

Процес застосування права проходить декілька етапів (стадій) – встановлення фактичних обставин справи, встановлення юридичної основи справи, прийняття рішення по справі та його документальне оформлення. Саме на останній стадії, як результат всього складного процесу застосування права, з'являється правозастосовний акт. Можна погодитися із Є. О. Гідою в тому, що "правозастосовний акт – це зовнішній прояв владного рішення, що приймається компетентним суб'єктом у результаті розгляду конкретної справи" [19, с. 279].

2. *Спеціальний суб'єкт*. Правозастосовний акт приймається спеціально уповноваженими державними органами або посадовими особами. Реалізація компетенції органа держави в правозастосовному акті – це відображення в його змісті основних завдань, напрямів діяльності та правового статусу цього органу. Сама ж компетенція не переходить до змісту акту, не стає його частиною, вона лише визначає зміст і встановлює межі можливого використання індивідуально-конкретних приписів.

Як виключення такими суб'єктами можуть бути державні й недержавні установи та підприємства, громадські організації (наприклад, профспілки). За загальним правилом, громадяни не можуть застосовувати права. Разом з тим, П. О. Недбайло зазначав, що "було б невірно казати про те, що держава обирає свої органи. Держава орга-

нізує вибори, але обирає народ в особі окремих громадян" [11, с. 174].

3. *Владний характер*. Правозастосовний акт видається та забезпечується державою. Владний характер міститься в правозастосовному акті у вигляді обов'язкового для виконання припису. Владність правозастосовного акту забезпечується наявністю в органі, що його видає, державно-владних повноважень. Орган, наділений державою певними повноваженнями, має юридичну можливість надавати обов'язкові організаційні вказівки, використовувати засоби примусу тощо. Правозастосовні акти лише конкретизують цю юридичну можливість, набуваючи тим самим владного характеру [17, с. 37].

Суб'єкт застосування права має в конкретних правовідносинах владні повноваження, тобто спеціальну правосуб'єктність. Інші учасники цих правовідносин мають загальну правосуб'єктність. В правозастосовному процесі, зазначає Р. К. Русінов, заздалегідь визначена нерівність суб'єкта, до якого застосовується право, та суб'єкта, який застосовує право. Застосування права – владна діяльність компетентних органів, а правозастосовні відносини – відносини влади й підпорядкування. Головне тут – одностороння дія правозастосовного органу на суб'єктів, стосовно яких здійснюється правозастосовний процес. Безумовно, є і зворотний вплив (суб'єкта на правозастосовний орган), але він, як правило, незначний [15, с. 46].

4. *Відповідність нормам права*. У радянській юридичній літературі таку ознаку, частіше за все, називали "законність правозастосовного акту", проте, на нашу думку, поняття "відповідність нормам права" є більш вдалим з двох причин. По-перше, оскільки підкреслює верховенство права над буквою закону. По-друге, законність – це скоріше принцип правозастосовного акту, ніж його ознака.

Правозастосовні акти виносяться у встановленому законом порядку, із дотриманням усіх процесуальних вимог і відповідних норм права. Разом з тим, відповідність нормам права може бути розглянута як більш широке коло вимог, які, на думку К. І. Бриля, полягають у такому: а) прийняття правозастосовного акту передбачено законодавчим чи іншим нормативно-правовим актом; б) він винесений лише в межах компетенції посадової особи чи органу, що прийняв правозастосовне рішення; в) правозастосовний акт винесений з дотриманням умов, зазначених у нормативно-правовому акті; г) має процесуальну форму, встановлену нормативно-правовим актом, і містить необхідні реквізити цього правозастосовного акту; д) винесений своєчасно; е) винесенню рішення передують проведені відповідно до нормативно-правового акту процесуальні дії, за допомогою яких встановлені обставини, що

визначають прийняття рішення; є) при прийнятті правозастосовного рішення був правильно застосований нормативно-правовий акт матеріального права [2, с. 18].

Якщо правозастосовний акт винесений із порушенням правових норм або процесуальних вимог – це достатня підстава для його скасування. У юридичній літературі використовуються поняття “незаконне рішення”, “протиправне рішення” тощо, які, на думку більшості дослідників, можуть тлумачитись неоднозначно. У зв’язку з цим О. Г. Мурашин пропонує ввести в науковий обіг поняття “нормопорушуюче рішення” [10, с. 81].

5. Визначена форма. Під формою правозастосовного акту ми розуміємо спосіб його закріплення, об’єктивного вираження, зовнішнього прояву. Форма одночасно охоплює і найменування акту, і його структуру, і зв’язки між окремими частинами, і мовне вираження відповідних ідей, причому вона не може бути зведена до жодного з перелічених моментів. Не можна не відзначити особливості форми правозастосовного акту, які полягають у його структурі та формі зовнішнього вираження.

Більшість правозастосовних актів є актами-документами, які мають встановлену законом письмову форму, чітко визначену назву (вирок, наказ, постанова, розпорядження тощо) та інші реквізити (дата й місце винесення, найменування органу, наявність відповідної печатки, підпису тощо). Недотримання форми правозастосовного акту призводить до його скасування або необхідності внесення змін [20, с. 265]. Разом з тим, правозастосовний акт може бути і в усній формі (наприклад, голосування судді), а також у вигляді фактичних (конклюдентних) дій (наприклад, сигнал жезлом працівника поліції).

Форма правозастосовного акту нерозривно пов’язана з його змістом і позначається на ньому, оскільки впливає на діяльність суб’єкта правозастосування під час вирішення справи. Наприклад, обов’язок мотивувати рішення змушує суб’єкта дослідити й проаналізувати всі обставини справи; вимога робити посилання на нормативно-правовий акт зобов’язує суб’єкта розшукати та правильно розтлумачити необхідну норму; вимога підпису правозастосовного акту визначає відповідальність суб’єкта застосування права за його зміст [1, с. 225].

6. Особливе місце у механізмі правового регулювання. Механізм правового регулювання – це узятя у єдності система правових засобів, способів, форм, за допомогою яких здійснюється результативне врегулювання суспільних відносин, задовольняються інтереси суб’єктів права, встановлюється і забезпечується правопорядок (“належне” у праві стає “сущим”) [19, с. 421]. Більшість науковців вважають правозастосовні акти

можливим (необов’язковим, факультативним) елементом механізму правового регулювання. Проте важливість цього елемента складно переоцінити. Так, Ф. А. Григор’єв називає правозастосовні акти “передавальним важелем між такими елементами, як норма права та конкретне правовідношення” [4, с. 14], а О. Ф. Черданцев порівнює їх з двигуном механізму правового регулювання, що надає йому енергію, спонукає до руху [21, с. 350]. А. В. Малько зазначає, що якщо “входом” механізму правового регулювання можуть бути норми права, то специфічним “виходом” – акти реалізації права й обов’язків. Правозастосовний акт допомагає за необхідності (при виникненні перешкод задоволенню інтересів) довести справу до логічного фіналу. Без цього вся система правових засобів, вся структура механізму правового регулювання буде неповною, юридично незавершеною, що не дасть змоги простежити шлях руху інтересу від початку до кінця, від мети правового регулювання до певного результату [9, с. 59].

7. Творчий характер правозастосовного акту як результату правозастосовної діяльності полягає в адаптації суб’єктом застосування права абстрактних правових норм до конкретних життєвих умов, у яких вони реалізуються, без спотворення змісту. Отже, в правозастосовному акті знаходить закріплення творча робота суб’єктів, що беруть участь у процесі застосування права. Хоча правозастосовний акт є відображенням цілеспрямованої взаємодії керуючих та керованих суб’єктів, він не може бути охарактеризований як “механічна інформація” про волю виконавчого або юрисдикційного органу [17, с. 37].

Творити, наголошував О. П. Шептулін, – означає відкривати нове та створювати нове. Але справжній творчий продукт, який має соціальну значущість, неодмінно “складається” з елементів реальності. Творчий акт становить необхідну ланку взаємопереходу матеріального й ідеального, тобто перетворення суб’єктивної реальності – ідей, задумів, планів – в об’єктивну дійсність, яка, у свою чергу, відображається у свідомості людей, творчо перетворюється у ній, а потім знову набуває свого матеріального втілення [6, с. 101]. Слід зауважити, що творчий характер правозастосовних актів можливий лише в межах і напрямках, визначених застосовуваними матеріальними нормами, та у формах, встановлених відповідними процедурно-процесуальними нормами, тобто виключно на засадах підпорядкування вимогам правових норм.

IV. Висновки

Враховуючи наведені специфічні ознаки, а також загальні ознаки індивідуальних правових актів, пропонуємо таке визначення:

правозастосовний акт – це прийняте в установленому порядку на основі правових норм творче, державно-владне, формально закріплене індивідуальне рішення уповноваженого суб'єкта, спрямоване на врегулювання конкретної ситуації.

Список використаної літератури

1. Аверин А. В. Истина и судебная достоверность (Постановка проблемы) / А. В. Аверин. – Санкт-Петербург, 2007. – 466 с.
2. Бриль К. І. Правозастосовний акт як особливий вид індивідуальних правових актів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Костянтин Іванович Бриль. – Київ, 2008. – 214 с.
3. Гнатюк М. Д. Правозастосування та його місце в процесі реалізації права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / М. Д. Гнатюк. – Київ, 2007. – 20 с.
4. Григорьев Ф. А. Акты применения норм советского права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Ф. А. Григорьев. – Саратов, 1971. – 16 с.
5. Джура В. В. Правовые акты органов судебной власти / В. В. Джура. – Иркутск : ИРГУПС, 2013. – 128 с.
6. Диалектический и исторический материализм / под. общ. ред. А. П. Шептулина. – Москва : Политиздат, 1985. – 414 с.
7. Исаков В. Б. Юридические факты в советском праве / В. Б. Исаков. – Москва, 1984. – 144 с.
8. Кравчук М. В. Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права : навч. посіб. / М. В. Кравчук. – Тернопіль : Карт-бланш, 2002. – 247 с.
9. Малько А. В. Механизм правового регулирования : лекция / А. В. Малько // Правоведение. – 1996. – № 3 (214). – С. 54–62.
10. Мурашин О. Г. До питання про законність правозастосовних рішень / О. Г. Мурашин // Забезпечення законності в діяльності органів внутрішніх справ України. – Київ, 1993. – С. 81–85.
11. Недбайло П. Е. Применение советских правовых норм / П. Е. Недбайло. – Москва : Госюриздат, 1960. – 511 с.
12. Палеха Р. Р. Правоприменительный акт – завершающий этап правоприменительной деятельности / Р. Р. Палеха // Вестник ТГУ. – 2006. – Вып. 2 (42). – С. 114–116.
13. Пригара Л. І. Юридична техніка актів правозастосування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Л. І. Пригара. – Київ, 2008. – 21 с.
14. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з визнанням недійсними актів державних чи інших органів : Роз'яснення Президії Вищого Арбітражного Суду України від 26.01.2000 р. № 02–5/35 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v5_35800-00.
15. Русинов Р. К. Правомерное поведение и применение права // Юридическая теория и практика: проблемы взаимосвязи / Р. К. Русинов. – Свердловск, 1984. – С. 41–49.
16. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скакун ; пер. з рос. – 2-е вид. – Харків : Консум, 2005. – 734 с.
17. Тенетко А. А. Юридическая техника правоприменительных актов : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Алексей Алексеевич Тенетко. – Екатеринбург, 1999. – 203 с.
18. Теорія держави і права : навч. посіб. / Ю. А. Ведерников, А. В. Папірна. – Київ, 2008. – 333 с.
19. Теорія держави та права : підручник / за заг. ред. Є. О. Гіди. – Київ, 2011. – 576 с.
20. Хропанюк В. Н. Теория государства и права : учебник для вузов / В. Н. Хропанюк. – Москва, 2008. – 384 с.
21. Черданцев А. Ф. Теория государства и права : учебник для вузов / А. Ф. Черданцев. – Москва : Юрайт, 1999. – 429 с.

Стаття надійшла до редакції 30.11.2015.

Буц Е. В. Понятие и основные признаки правоприменительных актов

Статья посвящена исследованию понятия и основных признаков правоприменительных актов. Определено, что правоприменительный акт является особым видом индивидуальных правовых актов. Проанализированы общие признаки индивидуальных правовых актов, предложено авторское определение этого явления. Исследованы специфические признаки правоприменительных актов, определяющие их место в системе индивидуальных правовых актов. Синтезировано авторское определение правоприменительного акта.

Ключевые слова: *правоприменительный акт, индивидуальный правовой акт, применение права, механизм правового регулирования, государственно-властный характер.*

Buts O. The Concept and Basic Features of Acts of Law Enforcement

The article investigates the concept and main features act of law enforcement, causing occurrence, change or termination of relationships, their individually defined legal consequences associated with the actual conversion of certain areas of public life, satisfaction of personal, public and state needs and interests.

Established that the domestic theory act of law enforcement is seen in several ways: as a legal way (means) state regulation of social relations; as one of the legal forms of state functions; as an important means of implementing the law; as a solution to a specific individual case.

Determined that the act of law enforcement is a special kind of individual acts.

The common features of individual acts, which include: non-normative character; focus on the resolution of specific situations that require legal decision and personally addressing certain subjects; willed character; organic amendments of regulations; they are expressing legal requirements.

An author's definition of this phenomenon. Individual legal act – a non-normative act has willed character and contains individual legal provisions aimed at regulating specific situations and subjects addressed individually defined.

Studied specific features of act of law enforcement that determine their place in the individual regulations. These include: the result enforcement of law; special subject; imperious character; compliance with law; some form; a special place in the mechanism of regulation; creative.

Synthesized author's definition of act of law enforcement. Act of law enforcement – a decision in due course on the basis of law creative, state-government formally enforceable individual decision of the authorized entity, aimed at resolving the situation.

Key words: *act of law enforcement, individual legal act, law enforcement, regulation mechanism, state-imperious character.*